

ardından Lewna Nâseen köyüne yerleşti. Babasının vefatından sonra 14 Haziran 1922'de onun Kaolack'taki halifesi oldu. Ardından Mağrib'e ikinci seyahatini gerçekleştirdi. Dârülbeyzâ (Kazablanka) şehrine gidip Ahmed et-Ticânî'nin torunlarından Sîdî Mahmûd b. Muhammed Beşîr et-Ticânî'den Ticânî viridi icâzeti aldı. Sîdî Mahmûd'un kardeşi Sîdî Muhammed tarafından kendisine mutlak icâzet verildi. Bu dönemde Moritanya, Mağrib ve Ceza-yir ulemâsıyla yakın ilişkiler kurdu. Kardeşi İbrâhim Niyâs ile arasındaki hilâfet rekabetine rağmen zâviyenin maddî işlerini yerine getirdi. "Hadra" tertibinde, İslâmî ilimlerin öğretiminde bütün sorumluluklarını ifa etti, kardeşlerinin ilim tahsiline yardımcı oldu. Sene-Gambiya bölgesinde birçok talebe yetiştirdi ve mürid edildi. İbrâhim Niyâs'ın 1929'da mârifet sırlarının kendisine verildiğini söyleyerek Ticânî şeyhliğini ilân etmesine kadar Kaolack merkezli Ticânî-Niyâsî yolunun tek şeyhi olarak faaliyetlerini sürdürdü. 1 Mart 1959'da burada vefat etti.

Eserleri. Muhammed Niyâs'ın eserlerinin çoğu Hz. Peygamber'e ve Ahmed et-Ticânî'ye methiyeler içeren Arapça şiirlerden meydana gelmekte; yazma nüshaları da Senegal Kaolack'taki Muhammed Niyâs özel kütüphanesinde bulunmaktadır (kütüphane kayıtları için bk. *Arabic Literature of Africa*, IV, 275-278). Başlıca eserleri şunlardır: **1.** *Mir'âtü's-şafâ fi sîretî'l-Muştafâ* (Kahire 1925, Muhammed Muhtâr eş-Şerîf el-Hasene el-Alevî el-Moritânî şerhiyle birlikte). **2.** *el-Cüyüşü't-ğulla' bi'l-mürhefâti'l-kuṭṭa' ilâ İbn Mayaba aḥî et-tenaṭṭu'* (Muhammed Hıdr İbn Mayaba'nın Ticânîyye aleyhine yazdığı *Müsteha'l-hârifi'l-cânî fi reddi zelekâti't-Ticânî* adlı kitabına reddiyedir, Kahire 1929; Dakar 1996). **3.** *el-Edilleti'l-muḥni'a ilâ ṭuruḳi'l-menfa'a* (Kahire 1933). **4.** *Hemziyyetü'l-medîḥ fi'r-Resûli's-şâfi* (Cezayir 1955). **5.** *el-Kibrîti'l-aḥmer fi medâ'ihî'l-kuṭbi'l-ekber Mevlânâ Ahmed et-Ticânî* (elli bir kaside ve toplam 3246 beyitten meydana gelen kitap Muhammed Muhtâr eş-Şerîf el-Hasene el-Alevî el-Moritânî tarafından şerhedilmiştir, Kahire 1955; Dakar 1996). **6.** *Hâtimetü'd-dürer 'alâ 'uḳûdi'l-cevher fi medḥi seyyidi'l-beşer* (Dakar 1996). **7.** *Bulûğu't-tevessül fi medḥi'r-Resûl (Hâtimetü'd-dürer* in [Dakar 1996] zeyli olarak basılmıştır). **8.** *Miṭṭâhu'l-vuşûl ilâ Hazreti Şeyhinâ İbni'r-Resûl (Hâtimetü'd-dürer* in [Dakar 1996] zeylidir). **9.** *Keşfü'l-gümme fi medḥi nebiyyi'r-raḥme* (Dakar, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

P. Marty, *Etudes sur l'Islam au Sénégal*, Paris 1917, I, 137-138; Âmir Samb, *Essai sur la contribution du Sénégal à la littérature d'expression arabe*, Dakar 1972, s. 167, 213, 220, 223, 226; a.m.f., *el-Edebü'l-'Arabiyyü's-Seneğâlî*, Cezayir 1979, II, 214; Ousmane Kane, "Muhammad Niassé (1881-1956) et sa réplique contre le pamphlet anti-tijânî de Ibn Mayaba", *La Tijâniyya: Une confrérie musulmane à la conquête de l'Afrique* (ed. J.-L. Triaud – D. Robinson), Paris 2000, s. 219-235; J. O. Hunwick v.dğr., *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Sudanic Africa*, Leiden 2003, IV, 275-278; Kaba Imourana [Kebâ İmrân], *eş-Şi'rü'l-'Arabî fi'l-ğarbi'l-İfrîki*, Rabat 1432/2011, II, 438; C. Grey, "The Rise of the Niassene Tijaniyya, 1875 to the Present", *Islam at sociétés au sud du Sahara*, sy. 2, Paris 1988, s. 34-60.

IMOURANA KABA

NÜDEHÎ

(نودهی)

Muhammed Ma'rûf
b. Mustafâ Nüdehî Berzencî
(ö. 1254/1838)

Iraklı âlim, sûfi ve edip.

1166 (1753) yılında Süleymaniye şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Nüde köyünde doğdu. Soyu Irak'ın meşhur ailelerinden Berzenciler'e dayanır. İlk eğitimini babası Şeyh Mustafa Nüdehî'den aldıktan sonra Baban Emirliği'nin merkezi Çuvalan (Kalaçolan) Kalesi'ndeki Gazâiyye Medresesi'nde Molla Muhammed el-Gazâî'nin yanında öğrenimini sürdürdü. 1178'de (1764) bölgenin emîri Süleyman Paşa'nın öldürülmesinin ardından şehri terk edip köyüne döndü ve babasının yanında tahsiline devam etti. Aynı yıl Süleymaniye'nin Hezar Mird köyüne giderek İbnü'l-Hâc di ye tanınan Molla Muhammed b. Hasan'ın medresesine girdi. Buradaki tahsili sırasında âlim ve edip Molla Muhammed el-Beytüşî ile görüşme fırsatı buldu. Özellikle edebî melekelerini geliştirmeye konusunda ondan faydalandı. 1182'de (1768) Hezar Mird'den ayrılıp tekrar Çuvalan Kalesi'ndeki Gazâiyye Medresesi'ne gitti ve Molla Muhammed el-Gazâî'den umumi icâzet aldı. 1185'te (1771) Hezar Mird'e döndü, bir süre öğrenimine orada devam etti. Ertesi yıl Molla Muhammed el-Beytüşî ile görüşerek kendisinden icâzet aldı. Ardından köyü Nüde'de ders vermeye başladı. Daha sonra Çuvalan Kalesi'nde müderrislik ve kütüphane yöneticiliği yaptı. 1200 (1786) yılında Süleymaniye şehrinin inşa edilmesinin ardından buradaki Büyük Cami Külüyesi'ne başmüderris oldu ve hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Nüdehî Süleymaniye'de vefat etti.

Nüdehî'nin ataları vasıtasıyla Nurbahşiyye tarikatı ile Alevî tarikatından, babasının amcası Şeyh Ali ed-Dulepmevî vesilesiyle Kâdiriyye tarikatından icâzet aldığı bilinmektedir. Onun irşad faaliyetleri sayesinde Kâdiriyye, Kuzey Irak'ta ve Berzencî aşireti arasında daha geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Nüdehî, aynı dönemde Süleymaniye ve çevresinde etkileri hızla yayılmaya başlayan Nakşibendî şeyhi Hâlid el-Bağdâdî için *Tahrîrü'l-ḥitâb fi'r-red 'alâ Ḥâlidî'l-kezzâb* adıyla bir risâle telif edip ona karşı ağır ithamlarda bulunmuşsa da sonraları özür dilemek amacıyla kendisine mektup yazmıştır. Bu risâleye cevap olarak Bağdat müftüsü Seyyid Ubeydullah el-Haydarî el-Mervânî tarafından bir risâle yazılmıştır. Uzlet ve inzivayı tercih eden Nüdehî pek çok eser telif etmiş ve talebe yetiştirmiştir. Talebeleri arasında Muhammed Feyzî ez-Zehâvî, Hüseyin el-Kâdî, Mahmûd el-Kilderî, Mahmûd el-Gilâîl ve Molla Abdurrahim Mevlevî gibi âlimler bulunmaktadır.

Eserleri. Nüdehî'nin Arapça, Farsça ve Kürtçe eserlerinin çoğu manzumdur. Bunların bir kısmı önce Muhammed Hâl tarafından kendisi hakkında yazılan kitapta toplanmış, daha sonra Irak Vakıflar ve Diyanet Bakanlığı'nın oluşturduğu bir heyet tarafından bir proje kapsamında edebiyat, dil, dua ve zikirler, fıkıh, mantık-kelâm ve diğer konular olarak altı cilt halinde yayımlanmıştır (*el-A'mâlû'l-kâmile li's-Şeyh Ma'rûf en-Nüdehî el-Berzencî el-Kürdî*, Bağdat 1984-1988). **Gramer:** *el-İğrâb fi nazmi Ḳavâ'idi'l-i'râb (li'bn Hişâm en-Naḥvi)*; *Tarşîfü'l-mebânî fi nazmi Taşrîfi'z-Zencânî (el-A'mâlû'l-kâmile, el-Mecmû'atü'n-naḥviyye ve's-şarfiyye*, III, 21-105); *et-Ta'rif bi-ebvâbi't-taşrîf; el-Ḳuṭûbü'd-devânî fi ḥurûfi'l-me'ânî (a.g.e., el-Mecmû'atü'l-uşûliyye*, V, 319-370); *Kifâyetü't-tâlib nazmu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib (a.g.e., el-Mecmû'atü'n-naḥviyye ve's-şarfiyye*, II, 3-331); *eş-Şâmil li'l-'Avâmil (a.g.e., el-Mecmû'atü'n-naḥviyye ve's-şarfiyye*, III, 113-279); *el-Manzûmetü'z-zarfiyye (a.g.e., el-Mecmû'atü'n-naḥviyye ve's-şarfiyye*, III, 291-301); *el-Aḥmediyye fi tercemeti'l-'Arabiyye bi-lisânî'l-Kürdiyye (Bağdat 1936, 1949, 1953; Ahmedî [Kürtçe trc.], Erbil 1973; Kerkük, ts.). Edebiyat:* *Taḥmîsü Ḳaşideti En'ame 'ayşen (İbn Kayyim el-Cevziyye [?]) (el-A'mâlû'l-kâmile*, I, 61-70); *Taḥmîsü Bânet Sü'âd (Kâ'b b. Zühayr (a.g.e., I, 71-125); Taḥmîsü Ḳaşideti'l-Bürde (Büsîrî) (a.g.e., I, 129-210; Bağdat 1933); Taḥmîsü'l-Ḳaşideti'l-Muḍariyye*

ye (Bûsîrî) (a.g.e., I, 211-233); *Tahmîsü Lâmiyyeti'l-‘Acem* (Tuğrâî) (a.g.e., I, 235-270); *Tahmîsü'l-Kaşideti'l-Hemziyye* (Bûsîrî); *Tahmîsü Kaşideti “Yâ men yerâ”* (Ebül-Alâ el-Maarî) (a.g.e., I, 273-278); *Yâ delîle'r-rekbi ilâ Necd* (31 beyit); *Şalâtü Zi'l-celâl; Ey Aşl-ı Cümle-i Kâ'inât; Evşeku'l-‘urâ fi'ş-şalâti ve's-selâm ‘alâ hayri'l-verâ; Ri-sâle manzûme ile's-Sulţân Selim el-‘Osmânî; Şerhu'd-Dürreti'l-‘arûziyye* (1425/2004). **Belâgat:** *‘Amelü'ş-şıyâğa fi ‘ilmi'l-belâğa* (el-A‘mâlü'l-kâmile, el-Mecmû‘atü'l-belâğiyye, IV, 3-170); *Tenkihü'l-‘ibârât fi tavzîhi'l-isti‘ârât* (Bağdat 1936 [‘İlmü'l-beyân adıyla], a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-belâğiyye, IV, 190-262); *Manzûmetü fetih'r-rahmân fi'l-me‘ânî ve'l-beyân* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-belâğiyye, IV, 275-346); *Gayşü'r-rebî‘ fi ‘ilmi'l-bedî‘* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-belâğiyye, IV, 351-432). **Hadis:** *‘İkdü'd-dürer fi muştalahâti ehli'l-eser* (İbn Hacer el-Askalânî'nin hadis terimlerine dair *Nuḥbetü'l-fiker* adlı eserinin manzum hale getirilmiş şeklidir; el-A‘mâlü'l-kâmile, el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 221-278); *Tenvirü'z-zamîr fi'ş-şalavâtî'l-müştemile ‘alâ esmâ'î'l-beşîrî'n-nezîr* (Hediyetü'l-‘ârifin, II, 369); *Keşfü'l-esef fi'ş-şalât ve's-selâm ‘alâ seyyidi ehli'ş-şeref; Tenvirü'l-‘ukûl fi eḥâdişi mevlidi'r-Resûl; Ezhârü'l-ḥamâ'il fi'ş-şalavâtî'l-müştemile ‘ale'ş-şemâ'il* (İzâhu'l-meknûn, I, 66); *Tenvirü'l-beşâ'ir fi't-tahzîr ‘ani'l-kebâ'ir; Keşfü'l-be'sâ' bi-ezkârî'ş-şabâḥ ve'l-mesâ'; Fetḥu'r-rezzâk fi ezkârî ref'i'l-implâk. **Kelâm:** *el-Ferâ'id fi'l-‘akâ'id* (Nesefî akaidinin manzum halde ifadesidir, Musul 1314/1896, el-A‘mâlü'l-kâmile, el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 55-195); *ed-Dürretü'l-feride li-tâlibi'l-‘aḳide* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 197-220); *Fetḥu'l-Mecîd fi ‘ilmi't-tevhîd. **Fıkıh:** *Kaḫrû'l-‘ârîz fi ‘ilmi'l-ferâ'iz* (Bağdat 1939; el-A‘mâlü'l-kâmile, el-Müteferriḳât, VI, 159-280); *Süllemü'l-vüşûl ilâ ma‘rifeti'l-uşûl* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 279-318). **Diğer Eserleri:** *Manzûmetü'l-‘arûz* (el-A‘mâlü'l-kâmile, el-Müteferriḳât, VI, 281-329; *ed-Dürretü'l-‘arûziyye* diye anılan eseri Nûrî b. Bâbâ Ali el-Karadâğî şerhetmiş [nşr. Alâ eş-Şeyh Nûrî, Erbil 1425/2004], Ömer b. Muhammed Emîn İbnü'l-Karadâğî de bir hâşiye yazmıştır); *İzâhu'l-meḥacce ve iḳâmetü'l-ḥucce ‘ale't-tâ'in fi nesebi sâdâti Berzence; Nazmü'r-risâleti'l-‘Aşudıyye fi ‘ilmi'l-vaż‘* (a.g.e., el-Müteferriḳât, VI, 337-350); *el-Burhânü'l-celî fi menâkı-***

bi's-Seyyid ‘Alî; el-Cevherü'n-naḳîḳ fi ḳavâ'idü'l-tecvîd (a.g.e., el-Müteferriḳât, VI, 89-157); *Nazmü âdâbi'l-baḫş.*

BİBLİYOGRAFYA :

Nüdehî, el-A‘mâlü'l-kâmile (nşr. Mahmûd Ahmed Muhammed v.dğr.), Bağdad 1404/1984, I, 9-32; *İzâhu'l-meknûn*, I, 66; *Hediyetü'l-‘ârifin*, II, 369; M. Emin Zekî, *Târîhu's-Süleymâniyye* (trc. Cemil Ahmed er-Rûzbiyânî), Bağdad 1951, s. 219-224; Muhammed Hâl, *eş-Şeyh Ma‘rûf en-Nüdehî el-Berzencî*, Bağdad 1961; K. Awâd, *Mu‘cemü'l-mü‘elliḳine'l-İrâkıyyîn*, Bağdad 1969, III, 319-320; Abdülkerîm el-Müderriş, *‘Ulemâ‘ünâ fi ḫidmeti'l-‘ilm ve'd-dîn* (nşr. M. Ali Karadâğî), Bağdad 1983, s. 573-587; Zirikî, *el-A‘lâm* (Fet-hullah), VII, 105; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu‘cemü'l-mü‘elliḳîn*, Beyrut 1414/1993, III, 727-728, 897; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîḫ-i Meşâḫir-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 ḫş., I, 359-362; M. Ali es-Suveyreki, *Mu‘cemü'l-‘lâmi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 719-720; Abdülceb-bar Kavak, “Şeyh Ma‘rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü”, *Tasavvuf*, sy. 28, İstanbul 2011, s. 137-157.

ALİ BENLİ

NÜREDDİNZÂDE

(نورالدين زاده)

(ö. 981/1574)

Halvetî-Cemâlî şeyhi.

908 (1502-1503) yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe'nin Göpsi nahiyesine bağlı Anbarlı köyünde doğdu. Asıl adı Mustafa Muslihuddin'dir. Babası Nüreddin Ahmed Efendi'ye nisbetle Nüreddinzâde diye tanındı. Kanûnî Sultan Süleyman dönemi Anadolu kazaskerlerinden Mîrim Kösesi diye meşhur Mehmed Efendi'den ilim tahsil etti. Ardından Halvetî şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi'ye intisap etti, seyrülükûnünü tamamladıktan sonra Tatarpazarcığı'na şeyh olarak gönderildi. Burada açtığı tekkedeki faaliyetleriyle pek çok mürid edindi. Ancak kendisini çekeyemeyenler, siyasî emelleri olduğuna dair İstanbul'a asılsız haberler gönderip onu tutuklatmak istediler. Durumu öğrenen Nüreddinzâde, günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Ferecik (Fere) kasabasında faaliyet gösteren Zeyniyye şeyhi Ali b. Sinan'ın yanına giderek istişarede bulundu ve onun tavsiyesi üzerine hakkında takibat başlatılmadan İstanbul'a gitti (Atâî, s. 80).

İstanbul'da Zeyrek Camii imamına misafir olan Nüreddinzâde, bir süre sonra onunla birlikte Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin cuma namazlarından sonra verdiği tefsir derslerine katılmaya başladı. Derste bir âyetin müzakeresi sırasında ol-

dukça farklı ve güzel bir açıklama yapması şeyhülislâmın dikkatini çekti ve bu yabancıyı tanımak istedi. O da kendini “hakkında birtakım ithamlar bulunan Nüreddinzâde denilen âsi ve günahkâr kişi” diye tanıttıca şeyhülislâm durumu öğrenmiş oldu ve bir adamını sadrazama gönderip kendisini bundan haberdar etti; Nüreddinzâde hakkında söylenenlerin iftiradan ibaret olduğunu, onu âlim ve kâmil bir kişi olarak gördüğünü belirtip tezkियede bulundu (a.g.e., s. 212-213). Nüreddinzâde İstanbul'a gitmeden önce Ferecik'te Ali b. Sinan ile görüştüğüne göre onun başşehre gelmesi Ali Efendi'nin vefat tarihi olan 970 (1562-63) yılından önce gerçekleşmiştir. Öte yandan Münîrî Belgradî, Nüreddinzâde'nin, şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi hakkındaki dedikodular yüzünden İstanbul'a gittiğini söyler (*Silsiletü'l-mukarrebîn*, vr. 113^a). Bu durumda onun Bâlî Efendi'nin vefat ettiği 960'tan (1553) önce şehre geldiğini kabul etmek gerekir.

Nüreddinzâde daha sonra sadrazamla görüştü. Kendisinden çok etkilenen sadrazamın teklifi üzerine memleketine gidip ailesini İstanbul'a getirdi ve Küçük Ayasofya Zâviyesi şeyhliğine tayin edildi. Vefatına kadar burada faaliyet gösteren Nüreddinzâde'nin müridlerine tasavvuf eğitiminin yanı sıra dinî bilgiler de öğrettiği, tefsir ve hadislerden nakillerde bulunduğu sohbetlerine ileri gelen âlimlerin de katıldığı belirtilmektedir. Onun meclislerine talebelik ve muîdlik yıllarında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin de katıldığı, zikir telkin ettiği kişiler arasında başta Kanûnî Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmed Paşa olmak üzere birçok önemli zatın da yer aldığı nakledilmektedir.

Rivayete göre Kanûnî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferi için karar vermesinde Nüreddinzâde'nin bir rüyası etkili olmuştur. Kanûnî, Sigetvar seferine onu da götürdü. Kalenin fethi henüz gerçekleşmeden padişahın vefat etmesi üzerine naaşının İstanbul'a getirilmesi işinde Vezir Ahmed Paşa ve Mîrâḫur Ferhat Ağa ile birlikte Nüreddinzâde ve dervişleri de yer aldı (Atâî, s. 100; Solakzâde, II, 313). Öte yandan Sigetvar'da padişahın iç organlarının gömüldüğü yere yaptırılan türbe ve zâviyede Nüreddinzâde'nin halifelerinden Bosnevî Ali Dede görevlendirildi (Atâî, s. 465-466). Kanûnî'nin, her namaz sonrası virdini okuduğu 1000 taneli tesbihi vefatına yakın Şeyh Nüreddinzâde'ye iade ettiği, onun da tesbihi daha sonra Şeyh Ahmed Şernûbî'ye hediye ettiği belirtilmektedir (Harîrîzâde, II, vr. 181^b-182^a). Sadrazam